

9 788670 257481

**Стојан
Новаковић**
поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Стојан Новаковић – поводом сто седамдесет пет година од рођења

Стојан Новаковић

поводом сто седамдесет
пет година од рођења

Српска академија наука и уметности

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

S C I E N T I F I C M E E T I N G S

Book CLXXII

P R E S I D E N C Y

Book 11

STOJAN NOVAKOVIĆ

REGARDING ONE HUNDRED AND SEVENTY FIVE YEARS SINCE BIRTH

Scientific meeting with an international partake, held at the Serbian
Academy of Sciences and Arts on November 1–2, 2017

BELGRADE 2018

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

НАУЧНИ СКУПОВИ

Књига CLXXII

ПРЕДСЕДНИШТВО

Књига 11

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

ПОВОДОМ СТО СЕДАМДЕСЕТ ПЕТ ГОДИНА ОД РОЂЕЊА

Научни скуп са међународним учешћем одржан у Српској академији наука и уметности, 1. и 2. новембра 2017. године

БЕОГРАД 2018

Редакциони одбор
академик Михаило Војводић, уредник
академик Љубодраг Димић
проф. др Мило Ломбар
др Мирослав Перишић
др Срђан Рудић
др Војислав Павловић
проф. др Александар Расићовић, секретар

Уредници
академик Михаило Војводић
академик Александар Косић

Издавач
Српска академија наука и уметности
Београд, Кнеза Михаила 35

Дизајн корица
Драгана Лацмановић-Лекић

Технички уредник
Никола Стевановић

Лектура
Снежана Крстић-Букарица
Невена Ђурђевић

Коректура
Рајка Павловић

Штампа
Colorgrafx, Београд

Тираж
400 примерака

САДРЖАЈ

Михаило Војводић, <i>О овој књизи</i>	9
Владимир С. Костић, <i>Поздравни говор</i>	11
Михаило Војводић, <i>Уводна реч</i>	13
Михаило Војводић, <i>Стојан Новаковић, Анексиона криза и српско питање</i>	15
Mihailo Vojvodić, <i>Stojan Novaković, Annexation crisis and the Serbian question</i>	21
Славенко Терзић, <i>Балканске студије Стојана Новаковића</i>	23
Slavenko Terzić, <i>Stojan Novaković's Balkan studies</i>	34
Мило Ломпар, <i>Полихисторска својства Стојана Новаковића и књижевности</i>	37
Milo Lompar, <i>Polyhistoric characteristics of Stojan Novaković and literature</i>	63
Андреј Шемјакин, <i>Министар унутрашњих дела и вођа револуционарне емиграције: Стојан Новаковић и Никола Пашић 1884. године</i>	65
Andrej Šemjakin, <i>Minister of internal affairs and the leader of revolutionary emigration: Stojan Novaković and Nikola Pašić in 1884</i>	73
Срђан Рудић, <i>Рад Стојана Новаковића на проучавању средњовековне српске историје</i>	75
Srđan Rudić, <i>Stojan Novaković's work on studying of Serbian medieval history</i>	87
Александар Растовић, <i>Стојан Новаковић као министар просвете</i>	89
Aleksandar Rastović, <i>Stojan Novaković as the education minister</i>	108
Љубодраг П. Ристић, <i>Британске и француске оцене спољне политишке владе Стојана Новаковића (1895–1896)</i>	109
Ljubodrag P. Ristić, <i>British and French evaluations of Stojan Novaković's government's foreign policy (1895–1896)</i>	126

Лупас Атанасиос, <i>Стјојан Новаковић и Грци: грчке перцепције о Стјојану Новаковићу</i>	127
Lupas Atanasios, <i>Stojan Novakovic and the Greeks: Greek perception of Stojan Novaković</i>	136
Ђорђе Ђурић, <i>Стјојан Новаковић на челу владе „четворне коалиције”</i>	137
Đorđe Đurić, <i>Stojan Novaković at the helm of “four-party coalition” government</i>	145
Александар Животић, <i>Одбрамбене припреме владе Стјојана Новаковића 1909. године</i> ...	147
Aleksandar Životić, <i>Defensive preparations of Stojan Novaković’s government in 1909</i>	162
Војислав Павловић, <i>Стјојан Новаковић и Конкордаџ са Ватиканом</i>	165
Vojislav Pavlović, <i>Stojan Novaković and Concordat with the Vatican</i>	180
Петар В. Крестић, <i>Стјојан Новаковић у Дневнику Милана Ђ. Милићевића</i>	181
Petar V. Krestić, <i>Stojan Novaković in Milan Đ. Miličević’s Diary</i>	196
Бранко Бешлин, <i>Стјојан Новаковић и Матица српска</i>	197
Branko Bešlin, <i>Stojan Novaković and Matica srpska</i>	209
Радомир Ј. Поповић, <i>Шабачки дани Косте Новаковића (1842–1857 године)</i>	211
Radomir J. Popović, <i>Šabac days of Kosta Novaković 1842–1857</i>	233
Александра Новаков, <i>Утицај Стјојана Новаковића на рад српских средњих школа у Османском царству</i>	235
Aleksandra Novakov, <i>Stojan Novaković’s influence on work of Serbian secondary schools in the Ottoman Empire</i>	253
Мирослав Јовановић, <i>Стјојан Новаковић у Српском ученом друштву и Српској краљевској академији</i>	255
Miroslav Jovanović, <i>Stojan Novaković in the Serbian Learned Society and in the Royal-Serbian Academy</i>	269
Миле Станић, <i>Прејиска Стјојана Новаковића у Архиву САНУ</i>	271
Mile Stanić, <i>Stojan Novaković’s correspondence in the SASA Archives</i>	315
Бојана Миљковић Катић, <i>Политика Министарства народне привреде у влади Стјојана Новаковића</i>	317
Bojana Miljković Katić, <i>Policy of the Ministry of People’s Economy in Stojan Novaković’s government</i>	328
Драган Симеуновић, <i>Државојворна мисао и дело Стјојана Новаковића</i>	329
Dragan Simeunović, <i>State-building thought and works of Stojan Novaković</i>	344

Милош Ковић, <i>Стојан Новаковић и југословенска идеја</i>	347
Miloš Ković, <i>Stojan Novaković and the Yugoslav idea</i>	355
Борис Милосављевић, <i>Стојан Новаковић и Слободан Јовановић</i>	357
Boris Milosavljević, <i>Stojan Novaković and Slobodan Jovanović</i>	378
Вељко Станић, <i>Ерудитија, полихистор, интелектуалац: проблеми „филозофске историје“ у делу Стојана Новаковића</i>	379
Veljko Stanić, <i>Erudit, polyhistor, intellectual: problems of “philosophical history” in Stojan Novaković’s work</i>	394
Ђорђе Бубало, <i>Стојан Новаковић – замисли и подухвати систематској издавања средњовековних српских извора</i>	395
Đorđe Bubalo, <i>Stojan Novaković – ideas and undertakings of systematic publishing of medieval Serbian sources</i>	421
Рада Стијовић, <i>Стојан Новаковић и Речник Српске академије наука и уметности</i>	423
Rada Stijović, <i>Stojan Novaković and the Dictionary of the Serbian Academy of Sciences and Arts</i>	430
Мирјана Бошков, <i>Поставке Стојана Новаковића о „хронографу–тројадику“ у светлости савремених истраживања</i>	431
Mirjana Boškov, <i>Stojan Novaković’s postulates about “chronograph–troyadik” in the light of modern research</i>	447
Рајна Драгићевић, <i>Место Стојана Новаковића у ланцу најважнијих српских лингвиста</i>	449
Rajna Dragičević, <i>Stojan Novaković’s place in the chain of most important Serbian linguists</i>	463
Александар М. Милановић, <i>Стојан Новаковић као језички нормативиста</i>	465
Aleksandar M. Milanović, <i>Stojan Novaković as a language normativist</i>	478
Милан Алексић, <i>Књижевнотеоријски ставови Стојана Новаковића</i>	479
Milan Aleksić, <i>Stojan Novaković’s ideas about literary theory</i>	492
Ненад Николић, <i>Стојан Новаковић и питање српској идентитетима: поглед кроз књижевност, језик и културу: 1867–1913</i>	493
Nenad Nikolić, <i>Stojan Novaković and the question of Serbian identity: a view through the literature, language and culture: 1867–1913</i>	516

О ОВОЈ КЊИЗИ

Објављени реферати поднесени су на научном скупу одржаном у Српској академији наука и уметности 1. и 2. новембра 2017. године. Посвећени су Стојану Новаковићу, личности која је испуњавала значајан део научног простора као и политичке сцене Србије у другој половини 19. и почетком 20. века. Реч је о великом историчару и филологу, уз то и истакнутом политичару, државнику и дипломати који нам је из своје разноврсне делатности оставио богату заоставштину. До пре неку деценију Новаковић је спадао у групу оних српских великана прекривених велом заборавља, спомињан махом у радовима који се баве средњим веком или нешто мање од оних који су проучавали Први српски устанак. Недовољно су биле оцењене и његове заслуге за спољнополитичке успехе током последње етапе нововековне Србије. Научни скуп је зато пружио прилику да се на основу нових чињеница до којих се у међувремену дошло или прецизним тумачењем његових објављених сведочанстава, још једном претресу Новаковићева научна дела, студије мемоарског карактера и политички текстови, а затим изнова вреднује његово вишедеценијско суделовање у државној служби, између осталог његов скупштински рад, улога у годинама озбиљних криза, дипломатске мисије или допринос у управљању политиком земље као министра или председника владе.

Уредник

ПОЗДРАВНИ ГОВОР

Накана да нашим претходницима посвећујемо поједине године њихових јубилеја заправо је зачета 2016. године када смо, као кућа, ту годину посветили Јовану Цвијићу. Ову, 2017. годину, посвећујемо Стојану Новаковићу, док ће следећа бити посвећена Михајлу Петровићу Аласу. Договорили смо се и о јединственом обрасцу таквог посвећивања: прво, скуп на коме ће се размотрити разнолике делатности особе коју славимо, друго, изложба посвећена тој особи, која расветљава не само биографске детаље, већ и укупан контекст у коме се деловало и живело, и коначно, треће, монографија о тој личности, у нади, надам се не пустој, да у некој блиској будућности овде у САНУ имамо едицију посвећену нашим великанима.

Избор и редослед ових годишњица нема намеру да успоставља какву вредносну хијерархију у којој ће се прво прослављати они најзначајнији, потом они мање значајни и тако редом. Такав наум био би непристојан, неприхватљив, штавише глуп, али, зашто и то не рећи, чак и када бисмо покушали, изнад наших знања, способности и могућности. Редослед ових годишњица не носи са собом поређење међу изабранима.

Чим смо почели са нашим искреним наумом дочекали су нас мрзовољни мандарини који знају истине сакривене иза фасада званичне историје, постављајући питања о одређеним контроверзама везаним за ове јединствене личности, па и Стојана Новаковића. Држим да су евентуалне заблуде, па и грешке, привилегија људи великих замаха и идеја, а да они који се нису упуштали у грех самосталног мишљења немају такав ризик. Уз то, туђе ставове у туђим временима и обичајима страшно је претенциозно гледати кроз наочаре данашњих схватања и толико нам драге политичке коректности – као да нам обична, грађанска пристојност није довољна.

Стојан Новаковић, који је првобитно, и по мишљењу моје маленкости, много лепше име Коста заменио у Стојан, спада у личности које вас када мало прочепркате по биографији фрустрирају енергијом, различитошћу деловања, визијом – укратко, оне личности које тврдњу да је живот кратак чине опскурном, наговештавајући нам шта је све могуће урадити за живота. Стојан Новаковић, попут Цвијића, два наша председника Академије, својим животима илуструју значење заборављеног појма „јавни радник“, мада никоме не препоручујем да опонаша њихову посвећеност – ради се о посвећености од које ненавибли изгоре. Упоредо са овим скупом већ је изашла монографија са 125 докумената које је

својим уредним и читљивим рукописом на српском, али и на француском језику, исписао Новаковић. У цртицама које назива *Наше стање – белешке једнога њесимисте* (децембар 1874 – март 1875), он са резигнацијом анализира политичку ситуацију и међупартијске обрачуне и деспартно пита: „Откуд је произишло садашње стање?“ Ради се само о цртицама, без веће амбиције, али извесна трајна начелност и језгровитост несумњиво је узбудљива:

„У партијама имамо само вође, генерале без војске.

Оно што изгледа као војска, то су све најамници плаћени или новцем или изгледом или, ако ничим другим, популарношћу, удовољством својих слабости и сујетом.

Никад не треба способност ради партајства забацивати и њом се не служити.

Још мање неспособности само из партајства под способности примати.

Народ са завишћу, пакошћу, чудноватом тежњом за једнакошћу, самовољан и субјективан, мало образован, ватрен, напрасит, осветљив, злопамтило.

Сва та својства тешко ишчезавају и у најобразованијих синова његових.

За обарање увек доста савезника – у стварању никад ни два сложна.

Све нам је половно.“

У програму листа Видело (децембар 1879) Новаковић лamentsира: „Ко ће измерити дубљину забуне политичке, у којој сваки зна само за себе, у којој сваки о свакоме сумњичи, у којој се преко ноћи мењају вере, у којој нико не зна куд иде други, ни куда иде сам!? „Либералци“ без либерализма, „консервативци“ без консервативизма, „комунци“ без комунизма. Ето слике коју представљају народу, са мајушним изузетком, данас његови прваци, на покуду уставности, а на штету садашњости и будућности народне.“

Без намере да правим насилне и неумесне временске екстраполације нашег усуда у јавном и политичком животу, има извесних историјских искустава која су несрећна константа, попут редова написаних 30. новембра 1908: „Кад сам рекао да не мора Европа одобрити оно што је Аустрија прогласила Зиновјев одговори да се не може водити рат и стога се мора одобрити. Кад сам на то напоменуо да то није по међународном јавном праву – рекао је: жалосно је, али је тако.“

Међутим, Стојан Новаковић се не предаје и то је кључна порука наше две годишњице, што је мало да се назове традицијом, али довољно да не буде случајност већ намера. Дозволите ми да завршим његовим речима које би се и данас, без икакве измене, могле употребити: „Постарајмо се и ми... да се рад на уједињењу народа нашег поведе мирним средствима, средствима еволуције, ... путем просвете и културе, стално, живо, неуморно... Само не клонимо духом... Ова битка је тежа него она оружјем, али у њој нема пораза, победа у њој не изостаје, а када једном дође – она је вечита“. Даме и господо, надајмо се да је тако!

Владимир С. Костић

УВОДНА РЕЧ

Имајући у виду огромну улогу Стојана Новаковића у културном уздизању српског народа, тумачењу његовог језика, утврђивању његове прошлости, затим политичком образовању, обликовању његовог друштвеног бића, предочавању будућности, Српска академија наука и уметности је још давне 1992. године, поводом сто педесет година од његовог рођења, организовала научни скуп – разуме се, њему посвећен. С обзиром на то да је време показало непролазност резултата које нам је Новаковић оставио, и да нова истраживања, на првом месту архивска, и нова тумачења, потврђују основаност подсећања на ову велику личност, тај циљ има и данашњи скуп у поводу 175 година од његовог рођења. Иницијатива председника Владимира С. Костића да Српска академија наука и уметности у оквиру циклуса посвећеног јубилејима истакнутих академика организује сусрет познавалаца Новаковићевог дела, намени му неколико нових књига, и припреми пригодну изложбу зато је потпуно оправдана. Не треба уосталом заборавити и чињеницу да је Стојан Новаковић био у првој групи примљених чланова СКА, а да је од 1906. до смрти 1915. године заузимао место њеног председника.

С тим у вези нагласио бих још само следеће. Новаковићево богато филолошко и историографско дело од преко 400 пописаних објављених ауторских радова представило га је врхунским научником, а затим и многобројни текстови политичке садржине или мемоарског карактера које је написао, а чије ауторство у значајном броју није још откривено, јер су или непотписани или су само шифром обележени, пружили су изванредну основу и за његово вишедеценијско непрекидно суделовање у политици, државним и партијским пословима и у дипломатији. Међутим, његова озбиљна упозорења и драгоцене оцене које је износио у овој области свог занимања, од многих нису довољно прецизно уочени, али му се значајни резултати не могу оспорити. Његов рад је на пример био уграђен у модернизацију српске државе друге половине 19. и почетка 20. века и у утврђивање њеног места у односима европских држава. Посебну улогу Новаковић је имао у оживотворењу идеје о ослобођењу и уједињењу свих делова српског народа. Судбина тог народа о којој је толико знао разматрајући многобројне теме из прошлости, и сазнања о томе која је саопштавао јавности, подстакле су код њега интересовање и за савремена збивања и предодредиле га да уђе у политику и утиче на тадашња кретања. Његова проучавања српског средњовековног простора, посебно узрока пораза са Турцима у 14. и 15. веку, односно краја српских средњовековних држава и резултати до којих је дошао, послужили су му и на пољу текуће савремене

не, првенствено спољне политике. Новаковић је и у томе налазио појаве, пре свега неслогу, које се, како је тврдио, не смеју поновити. Истом циљу је послужило и његово сагледавање настанка и развика српске нововековне државе у условима опасности од спољног непријатеља, а посебно тешког положаја неослобођеног дела српског народа у заграничним крајевима, јер се и из тога могло стећи искуство и извући поука за будућност.

Новаковић најзад, у последњим годинама живота, верујући да ће једнога дана бити задовољена историјска права српског народа за ослобођење и уједињење, без обзира на то да ли ће се то постићи мирним путем или оружјем, није скривао жељу да будућност тог народа буде сасвим усклађена са општим токовима европског развоја. Чврсто уверен да би се из прошлости морало научити којим правцем треба ићи даље, он је до краја живота остао велики приврженик идеје о томе да српски народ има да следи узоре развијених европских народа па и онда када српско питање буде решено: „Морамо гледати у прошлост само да би разумели погрешке или примере које треба избегавати. Треба се окренути новој светлости коју нам отварају сувремене векови и примери великих народа и великих цивилизација. Ту је наше спасење“. Била је то једна од последњих његових порука.

Свему овоме додао бих и то да су угледни појединци у Србији истицали да су Новаковићу његов национални културни рад, његово примерно осећање дужности и неограничена вера у народну будућност помогли да постигне велики успех не само у науци, него и на пољу практичне првенствено спољне политике.

Михаило Војводић

БРИТАНСКЕ И ФРАНЦУСКЕ ОЦЕНЕ СПОЉНЕ ПОЛИТИКЕ ВЛАДЕ СТОЈАНА НОВАКОВИЋА (1895–1896)*

ЉУБОДРАГ П. РИСТИЋ**

А п с т р а к т . – Прихвативши понуду краља Александра Обреновића да образује владу Србије, Стојан Новаковић је, јула 1895. године, планирао да се посвети побољшању међународног положаја Србије и положаја српског народа у Старој Србији и Македонији. Рачунајући на помоћ Русије и на тешкоће које је Турска имала у решавањима јерменског и критског питања, Новаковић је настојао да од Порте изнуди просветне и верске привилегије за Србе у Старој Србији и Македонији. Немогућност бржег решавања финансијских и уставних питања, нестабилна политичка ситуација у Краљевини и аустроугарски утицаји довели су до пада Новаковићеве владе крајем 1896. године. Свака из угла својих интереса, Француска и Велика Британија пажљиво су пратиле и анализирале ситуацију у Србији и Новаковићев рад.

Кључне речи: Стојан Новаковић, Србија, Велика Британија, Француска, спољна политика, Турска, Балкан, Стара Србија, Македонија

Поред политичких и привредних проблема са којима се суочавала деведесетих година 19. века, Краљевина Србија је морала да решава и питање великог задуживања у иностранству. Бројни зајмови и привремене позајмице у које је Србија невољно улазила после 1878. године, постали су толико велико дужничко оптерећење средином 1890-тих година да се поставило питање да ли ће Србија уопште моћи да их сервисира. Због великих дугова иностраним банкама а празне касе, држава је била пред банкротством. Упркос напорима посланика Србије у Лондону Чедомиља Мијатовића, покушаји да се питање дугова реши код британских кредитора брзо су се завршили неуспехом. То је било делом зато што ти кредитори нису били расположени да се упуштају у „конверзију никаквих зајмова континенталних држава“ а делом зато што је Србија била за њих „сасвим ново једно земљиште.“¹ Једино решење било је обједињавање кредита и смањење камате са

* Рад је настао као резултат истраживања на пројекту *Дунав и Балкан: културно-историјско наслеђе* (Ев. бр. 177006) Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

** Балканолошки институт САНУ, Београд

¹ Чедомиљ Мијатовић – Милану Богичевићу, 21. јуни/3. јули 1895, Београд, Архив Србије (=АС), Министарство иностраних дела (=МИД), Политичко одељење (=ПО), 1895, Ф-III, К/13, Пов.

5 на 4%. То је постигнуто Карлсбадским аранжманом који је, 2. јула 1895. године, у име владе Николе Христића склопио министар финансија Вукашин Петровић (Вукашинов зајам).² Овај аранжман нису оштро напали само радикалски и либералски листови већ, из британском посланику Едмунду Фејну нејасних разлога, и напредњачко *Видело* у коме је најоштрије, „непријатељске“ прилоге објављивао Председник Државног савета Стојан Новаковић. Народна скупштина је могла озакопити овај, по многим оценама, неповољан Закон о конверзији државних дугова али је она то, „на запрепашћење Владе и њених присталица у скупштини“, одбила. Видевши да не може да нађе решење за овај проблем, „стари слуга краља Милана“ Никола Христић понудио је краљу Александру оставку. Краљ није ни примио ни одбио оставку већ је замолио Христића да сачека извесно време док он, краљ, размисли којој политичкој партији би могао понудити мандат за формирање владе. У ствари, радило се о томе да је краљ тражио најбољи начин да се отараси „тренутних министара, креатура његовог оца и његових верних слугу“.³ То је значило да је желео да реши опасну политичку кризу и да се извуче из очевог утицаја. Одбијање Скупштине да усвоји законски предлог о конверзији дуга и наговештаји промене краљеве политичке оријентације навели су Христића да, почетком јула 1895. године, поднесе оставку своје Владе.⁴ „У то време, земља је била у тешкој трговинској,

бр. 765; Фејн (Edmund Fane) – Кимберлију (Kimberley), 8. јуни 1895, Београд, Public Record Office (=PRO), Foreign Office (=FO), 105/109. Микрофилмовани извештаји британских посланика из Београда налазе се у Архиву Србије.

² Патримонио (Salvatore Patrimonio) – Анотоу (Gabriel Hanotaux), 15, 26. и 29. јуни и 9. јули 1895, Београд, Ministère des Affaires Étrangères (=МАЕ), Archives diplomatiques (=AD), С.Р. Serbie (=CPS), Vol. 16, Direction Politique (=DP), 1895, No 35, 38, 39, 44. (Микрофилмовани извештаји француских посланика из Београда налазе се у Архиву Србије). Ст. Новаковић – Патримонију, 1/13. фебруар 1896, Београд, МАЕ, AD, CPS, DP, 1896, Vol. 17; Фејн – Кимберлију, 30. јануар 1895, Београд, PRO FO, 105/109; Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*. Књига трећа: *Краљевско намесничтво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I 1889–1897*, Београд: Геца Кон, 1924, стр. 295–296; Михаило Војводић, *Финансије Србије и наоружање војске. Два значајна догађања из програма владе Стојана Новаковића (1895–1896)*, у: *Исти, Путеви српске дипломатије. Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Београд: Слио, 1999, стр. 79–81; Љубодраг П. Ристић, *Србија у британској политици (1889–1903)*, Београд: Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 124, 2014, стр. 175–177.

³ Патримонио – Анотоу, 26. јуни и 9. јули 1895, Београд, МАЕ, AD, CPS, DP, 1895, Vol. 16, No. 38. Патримонио је имао више пријатеља међу угледним и утицајним Србима тако да је могао да добија веома поуздане информације. (Александра Колаковић, *У служби оца и бине. Сарадња француских и српских интелектуалаца 1894–1914*, Београд: Институт за политичке студије, 2016, стр. 173–175).

⁴ Патримонио – Анотоу, 30. април, 3. и 10. мај и 26. јуни 1895, Београд, МАЕ, AD, CPS, DP, 1895, Vol. 16, No. 23, 26, 28, 38; Фејн – Кимберлију, 30. април и 30. мај 1895, Београд, PRO FO, 105/109; Ж. Живановић, *нав. дело*, стр. 294–301; Михаило Војводић, *Стојан Новаковић. У служби националних и*

економској и привредној кризи“, те је краљ Александар, између утицаја екс краља Милана и аустроугарских притисака с једне, и савета краљице-мајке Наталије, и радикалског русофилства, с друге стране, уз повремене тренутке одлучности, следио час једну час другу струју.⁵

Нешто раније, 19. априла 1895. године, у Краљевини Србији одржани су општи избори „уколико се, уопште, такав назив може дати процесу по коме ће, у свакој области, службеници прогласити владине кандидате, као прописно изабране за Скупштину.“ На таквим изборима победили су напредњаци.⁶ Напредну странку није чинио утицајним фактором на политичкој сцени Краљевине Србије број чланова али – приметио је Фејн – међу напредњацима је било двоструко више високообразованих људи на значајним државним функцијама него у друге две странке заједно.⁷ Квалитетан кадар Напредне странке уочио је и француски посланик Патримонио.⁸ Међу руководећим личностима ове странке истицао се искусни дипломата и познати научник, председник Државног савета и потпредседник Главног одбора Напредне странке, Стојан Новаковић.

После Христићеве оставке, краљ Александар Обреновић је формирање нове владе понудио управо Стојану Новаковићу који је био „вредан, искрен и образован човек“... „познати и цењени писац у земљама у којима се говори српски.“⁹ Спреман да прихвати понуду, Новаковић је поставио услове које је изнео у *Мемоару о њлану којим да се њведу њслови земаљски*. У шест тачака захтевао је од краља Александра обећање о стабилности владе и о сталном договарању краља и Владе. Оштро кри-

државних инћереса, Предговор Василије Ђ. Крестић, Београд: Српска књижевна задруга, 2012, стр. 231–232; Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 178–182.

⁵ Патримонио – Анотоу, 29. мај 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No. 31.

⁶ Према британском посланику Фејну, напредњаци су освојили 180 места а они либерали који нису послушали директиву Главног одбора своје странке, 40 места. Према накнадним проценама у случају да су на изборима учествовали радикали и сви либерали, напредњаци не би добили више од шест места. Фејн – Кимберлију, 19. и 25. април 1895, Београд, PRO FO, 105/109. Скупштина је имала 240 посланичких места од којих је 180 посланика бирано на изборима. Напредњаци су, извештавао је Патримонио, освојили 150 места а међу 40 посланика које је именовао краљ велику већину имали су опет напредњаци. Отуда је у Скупштини било више од 200 напредњака и „une trentaine de libéraux inoffensifs et dociles.“ (Патримонио – Анотоу, 16. и 20. април 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No. 18, 20). Уп.: Ж. Живановић, *нав. дело*, стр. 284.

⁷ *Тајмс* који је саркастично писао и о финансијској и о политичкој ситуацији у Србији, известио је да је „напредњацима – који су конзервативци у овој чудној земљи – било дозвољено“ да победе. (Ч. Мијатовић – М. Богвићеву, 30. мај/11. јун 1895, Лондон, АС, МИД, ПО, 1895, Ф-III, К/13, Пов. бр. 434. Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 177–178).

⁸ Патримонио – Анотоу, 8. јануар 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, No Vol. 16, No 2.

⁹ Исти – истом, 9. јули 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No. 43.

тикујући постојеће стање власти у Србији, Новаковић је захтевао од краља Александра апсолутно поверење и – уз јасну алузију на екс краља Милана – одсуство свих утицаја који би ометали рад његове Владе. Новаковић је обећавао да се неће руководити страначким већ највишим државним интересима. Садржину овог *Мемоара* знао је и Патримонио који је раније детаљно анализирао Новаковићеву брошуру *Цариградска Патријаршија и њавославље у европској Турској*. Новаковићеве ставови из ове брошуре већ су били познати министру Анотоу али је Патримонио подвукао да „функције које обавља, углед који ужива и могућност његовог доласка на власт наводе на уверење да га није објавио без сагласности са вишег нивоа“.¹⁰ После тешких преговора и краљевих обећања, Стојан Новаковић је прихватио да образује чиновничку владу, махом од напредњака.¹¹

На основама вишегодишњег проучавања српске прошлости и богатог дипломатског искуства у Цариграду, у поменутом *Мемоару* програмске природе, Новаковић је, после оштре критике актуелног система власти у Србији, размотрио спољну политику. Заговарао је добре односе са свим великим силама. Пошто је тек прет-

¹⁰ „M. Novakovitch a fait un long séjour à Constantinople; il est laborieux et instruit et son travail, abstraction faite de sa partialité en faveur de l'élément serbe dont il prend, comme de raison, avec beaucoup d'ardeur la défense, présente un intérêt réel tant au point de vue historique qu'à celui des conditions actuelles des populations Slaves de la péninsule balkanique dans leurs rapports avec le Patriarcat oecuménique. Le moment a paru propice au Ministre serbe des Affaires étrangères pour publier le fruit de ses études sur cette question.” Патримонио – Анотоу, 8. април и 25. новембар 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No. 17 и 77; Гаувер (Leveson-Gower) – Солзберију (Robert Gascoyne-Cecil Salisbury), 9. јули 1895, Београд, PRO FO 260/65. Костадин (Стојан Новаковић), *Цариградска Патријаршија и њавославље у Европској Турској: разматрања у њилој расирави црквено-просветној њињања у Европској Турској*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1895, 46; Costandine, *Le Patriarcat de Constantinople et l'Orthodoxie en Turquie d'Europe: considerations visant à faciliter la solution de la question des églises et de l'enseignement dans la Turquie d'Europe*, Traduit du serbe par J.C., Paris: Ernest Flammarion 1895, 48. Костадин, *Цареградска патријархија и њавославље въ европейској Турци*, Переводъ съ сербскога и предисловіе Дмитрія Никольскаго, С. Петербургъ: Типографія высочайше утвержденного товарищества „Общественная польза“, 1896, 61; Михаило Војводић, *Србија у међународним односима крајем XIX и њочейком XX века*, Београд: САНУ, Посебна издања Књига DLXXXIV, Одељење историјских наука Књига 13, 1988, стр. 47–48.

¹¹ Владу С. Новаковића, председника и министра спољних послова, чинили су: Драгутин Франасовић, министар војни, Стеван Д. Поповић, министар финансија, Димитрије Маринковић, министар унутрашњих дела, Мих. Петковић, министар грађевина и привреде, Арон Нинчић, министар правде, Љуба Ковачевић, министар просвете и вера. Патримонио је приметио да су, осим Франасовића и Поповића, други чланови владе „статисти“ који ће само следити директиве. (Патримонио – Анотоу, 7. и 9. јули 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No 44; Ж. Живановић, *нав. дело*, стр. 302; М. Војводић, *нав. дело*, стр. 43–44, 47–48; С. И. Данченко, *Развитие сербской государственности и Россия 1878–1903 гг.* Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики, 1996, 314–315; Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 187–188).

ходне, 1894. године сазнао за постојање Тајне конвенције, хтео је да Србија слободно бира свој пут у спољној политици уз подршку више великих сила а, ако то не буде могуће, уз помоћ оне силе чији би се интереси поклапали са интересима Србије. Удаљавање од Аустроугарске водило је ка Русији а Новаковићева тврдња да Србија не треба да има никаквих тајних конвенција значила је непризнавање Тајне конвенције са Аустроугарском. Краљ Александар га је уверавао да је важност Конвенције истекла 1894. године и да је он није продужавао.¹² Такво залагање Новаковића као некадашњег аустрофила али и прагматичног политичара, није реметило напуштање проаустројске оријентације и заснивање спољнополитичког програма Србије на руској подршци.¹³ Уосталом, под аустроугарским притиском Новаковић није имао много избора. Са индустријалцима у редовима своје странке чији су напредак гушиле угарске забране а на темељима својих историографских знања, Новаковић је морао потражити руску потпору за српске аспирације у Старој Србији и Македонији. Оваква политика владе Србије није била у складу са аустроугарским али ни са британским очекивањима.

Међународни положај, економска и војна слабост Србије приморавали су Новаковићеву владу да се залаже за сарадњу са балканским државама и за тиху припрему планова за будућу поделу европског дела Турске. Новаковић није крио основне правце својих спољнополитичких идеја. То је, после много година, требало да буде повратак краља Александра политици оснивача династије Обреновића, кнежева Милоша и Михаила, која је била прекинута „хировитом политиком његовог оца“.¹⁴ Повратак на политику кнеза Михаила водио је у „широку балканску активност према“ Старој Србији и Македонији и, нешто суздржаније, према Босни. Још у своме *Мемоару* Новаковић је показао намеру да води политику сарадње са балканским државама која би, у случају Бугарске, могла ићи и до персоналне уније.¹⁵

Сагледавајући међународне околности у којима су јерменски покољи марта 1894. и октобра 1895. године, као и критски устанак, прилично потресали међународну дипломатску сцену, Новаковић није имао намеру да отвара питање Старе Србије и Македоније већ само да инсистира на испуњавању Портиних обећања. То је требало да значи „да је оно што је Србија желела била верска слобода

¹² „Rester neutre, telle devra être selon lui, la politique extérieure de le petite Serbie, et il s’y tiendra m’a-t-il dit, tant qu’il restera au pouvoir.” Патримонио – Анотоу, 25. јули и 1. септембар 1895, Београд, МАЕ, AD, CPS, DP, 1895, Vol. 16, No. 52, 61; М. Војводић, *нав. дело*, стр. 48–49; Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 188.

¹³ Патримонио – Бертлоу (Pierre-Eugène-Marcellin Berthelot), 20. фебруар 1896, Београд, МАЕ, AD, CPS, DP, 1896, Vol 17, No. 17; Гоувер – Солзберију, 9. јули 1895, Београд, PRO FO 260/65.

¹⁴ Патримонио – Бертлоу, 20. фебруар 1896, Београд, МАЕ, AD, CPS, DP, 1895, Vol 17, No. 17.

¹⁵ Исто; Гоувер – Солзберију, 9. јули 1895, Београд, PRO FO, 260/65; М. Војводић, *нав. дело*, стр. 49.

и напредак у образовању свих националности, и да ће, уколико до ових промена дође природним током догађаја, Србија бити прва која ће их поздравити“. Јерменски покољи нису само подстицали на акцију српске и бугарске пропагаторе већ је и албански живаљ у Косовском вилајету почињао да се комеша. Одједи јерменског питања на Балкану наводили су на закључак да Порта одлагањем решавања тог, може ризиковати отварање македонског питања и то са несагледивим последицама.¹⁶

Политичко приближавање Бугарске и Србије почело је нешто пре доласка Новаковића на власт. После посете Београдског певачког друштва Софији, почетком јуна 1895. године, уследила је посета Бугара Београду. Штампана са обе стране границе је истицала да су неслагања која су подстицана из иностранства престала те да је слога кориснија за обе стране од „стерилног ривалства“ које користи само великима. Међутим, подела утицајних сфера у Македонији било је основно питање српско-бугарских односа.¹⁷

Средином 1895. распламсавале су се бугарске аспирације према Македонији. Солзбери је тада упозорио и Бугарску и Србију да не користе тешкоће јерменског питања и да македонско не отварају већ да га препусте Порти. Новаковићев одговор да ће Србија поштовати одредбе Берлинског уговора али да исто очекује и од Турске оцењен је у Лондону као „мудар и коректан“. И у овом питању политика Лондона усклађивана је са политиком Беча. Друге велике силе биле су, такође, заинтересоване да се на Балкану одржи мир.¹⁸ Свакако је зато Новаковић одбио да у Скупштини даје објашњења о македонском питању. Међутим, није пропуштао прилике да упозори Порту да Србија неће реметити мир али ни да неће моћи да остане пасивна уколико дође до немира којима би се други могли користити. Одржавајући добре односе са Портом, српска Влада није хтела да распламсава националне страсти. Новаковић није „тражио авантуре“ али је очекивао да ће Порта, у знак захвалности, бити благонаклона према српској пропаганди у Македонији. Будући да је било јасно да решење македонског питања није зависило ни од Србије ни од Бугарске већ од европских сила, Новаковић је био уверен да је у интересу Србије да, до њихове одлуке, европски делови Турске остану под турском влашћу. „Дотле би“, каже Новаковић, „и ми могли конзервирати наше наде.“ За спровођење мирољубиве политике Србији је била потребна подршка великих сила. Али док је Мијатовић у Лондону закључио да су тренутне тежње Србије у складу са британском политиком на Балкану, Новаковић

¹⁶ Гаувер – Солзберију, 11. јули 1895, Београд, PRO FO 260/64. „Le feu n'a jamais cessé de couvrir dans cette partie de l'Empire Ottoman où les Turcs ont eu de, tous temps, beaucoup de peine à contenir les Albanais.“ (Патримонио – Анотоу, 23. јуни 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, No. Vol. 16, No 37).

¹⁷ Патримонио – Анотоу, 8. јун 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No. 33.

¹⁸ Ч. Мијатовић – Ст. Новаковићу, 29. јун/11. јули и 19/31. јули 1895. АС, МИД, ПО, 1895, Ф-III, И/19, Ф-III, И/13, Пов. бр. 925; Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 197.

је сумњао да Британија с једне стране подржава македонске комите, а с друге упозорава бугарског председника Константина Стоилова – који је, иначе, „свагда био ’енглески човек’“ – да спречи македонске комите да изазивају немире на турској територији.¹⁹ Основане су биле те тврдње Новаковића јер се раније енглеска штампа, повезујући јерменско са македонским питањем, залагала за уступање Бугарској целе Македоније „до Албаније и Тесалије, и сва Тракија са самим Цариградом“. Док Србија није имала намеру да реагује на евентуалне немире до оног тренутка када процени да није могуће обуздавати успламтели патриотизам, Порта је, као знак поверења и захвалности, пребацила трупе са српске, мирне границе на бугарску.²⁰ После многих одуговлачења, Порта је, новембра 1895. године, образовала комисију која је требало да размотри захтеве становништва у Македонији и да припреми одређене реформе. То је био резултат Новаковићеве упорности али и делотворности српске пропаганде која је утицала на Турску да чини одређене уступке у политичком и верском смислу. Патримонио је знао да ће промишљени и смирени Новаковић одржати Србију на путу опреза и умерености.²¹ Знајући за бугарске активности и са вестима о њиховим комитама, Новаковић, ипак, није одустајао од српске пропаганде у Македонији.²²

Констатујући да Србија, у тешким међународним околностима, одржава добре односе и са великим силама и са суседним државама, краљ Александар је, новембра 1895. у беседи у Скупштини, потврдио да Србија може остати у пријатељским и добросуседским односима са Турском све док постоје наде да ће Турска испунити своја обећања о поправљању положаја српског народа у Македонији и Старој Србији.²³ Све партије у Србији биле су сагласне да се македонско питање не може решавати без Србије. Зато је највећа брига свих водећих политичара била то што није било довољно новца за наоружање.²⁴

Таква политика Србије била је у складу са британским саветима. Јер Солзбери је тврдио да би отварање македонског после јерменског питања значило отварање целог источног питања што би имало несагледиве последице. Зато је изразио

¹⁹ Патримонио – Анотоу, 22. и 24. јули 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No. 49, 51; Ч. Мијатовић – Ст. Новаковићу, 6/18. октобар 1895, Лондон, АС, МИД, ПО, 1895, Ф-II, И/13, Пов. бр. 1297; М. Војводић, *нав. дело*, стр. 65.

²⁰ Патримонио – Анотоу, 9. август, 1. и 2. септембар и 29. новембар 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No. 55, 61, 62, 79; Ч. Мијатовић – С. Новаковићу, 26. мај/7. јун и 5/17. јули 1895, Лондон, АС, МИД, ПО, 1895, Ф-II, И/13, Пов. бр. 468 и Ф-V, С/26, Пов. бр. 815.

²¹ Патримонио – Бертолу, 16. јануар 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 17, No. 5.

²² Исти – Анотоу, 23. јули и 9. август 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol, 16, No 50, 55.

²³ Ст. Новаковић – Посланицима, 16/28. новембар 1895, АС, МИД, ПО, 1895, Ф-V, П/70, Пов. бр. 1527; Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 204.

²⁴ Патримонио – Бертолу, 14. новембар 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No. 74.

наду да Србија ништа неће предузимати а Бугарску је упозорио да Британија неће дозволити отварање македонског питања. Било је очигледно да су све велике силе хтеле да оставе македонско питање по страни, пре свега зато што су морале решавати међусобне проблеме на ваневропским просторима.²⁵ Међу њима су, наравно, биле и Француска и Русија. Међутим, Мијатовићеве молбе да Британија на Порти подржи српске захтеве у питању побољшања положаја српског народа и постављања владика у Старој Србији и Македонији у Лондону нису наишле ни на обећања ни на конкретне одговоре. Проблем постављања призренског владике Дионисија Петровића није посебно занимао Лондон, односно, британски кабинет се, и у овом случају, равноа према Бечу.²⁶ Међутим, енглеска штампа није била суздржана већ је извештавала о бројним злочинствима и нередима у европској Турској. Отуда се ширио утисак да је енглеска штампа „добила миг да ваља да се спрема јавно мњење на поделу Турске!“ Међу различитим уверењима у лондонским политичким круговима истицало се оно по чему је међу великим силама, наводно, био постигнут договор према коме би Русија добила Јерменију, Аустрија – Македонију, Италија – Албанију, Француска – Триполи, Британија – Египат, а „од Тракије, Анадолије и Сирије начиниће се нова муслиманска држава под новом династијом.“²⁷

Мирољубива политика Новаковићеве владе огледала се како у добрим односима са Турском, тако и кроз односе са другим балканским државама који су имали вишеструку садржину. Договори са Грчком значили су приближавање ставова у случају отварања македонског питања, пријатељство са Бугарском водило је испитивању њених ставова, пре свега према Македонији, а све блискији односи са Црном Гором имали су за циљ сарадњу у будућим акцијама у Старој Србији.

Међутим, договори са Грчком нису отишли много даље од посете краља Александра Атини приликом које, колико су британске и француске дипломате могле сазнати, значајнијих разговора није ни било.²⁸ И у време критског устанка

²⁵ Ч. Мијатовић – Ст. Новаковићу, 29. јун/11. јули 15/27. август 1895, Лондон, АС, МИД, ПО, 1895, Ф-III, И/19, Пов. бр. 926 и Ф-IV, М/34, Пов. бр. 1066; Форин Офис – Гауверу, 22. август 1895, Лондон, PRO FO 105/109; М. Војводић, *нав. дело*, стр. 69–71.

²⁶ Ч. Мијатовић – С. Новаковићу, 11/23. август и 6/18. октобар 1895, АС, МИД, ПО, 1895, Ф-IV, М/34, Пов. бр. 1096 и Ф-II, И/13, Пов. бр. 1297; Љ. П. Ристић, *нав. дело*, 201.

²⁷ Исти – истом, 7/19. новембар 1895, Лондон, АС, МИД, ПО, 1895, Ф-II, И/13, Пов. бр. 1499; Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 203.

²⁸ Патримонио – Бертлоу, 15. март и 1. април 1896, Београд, Beograd, MAE, AD, CPS, DP, 1896, Vol 17, No. 21, 24; Ljubodrag P. Ristić, *Serbian-Greek Relations and the Question of the National Liberation Movement (British Views from Belgrade)*, in: *Greek-Serbian Relations in the Age of Nation-Building*, Ed. Paschalis M. Kitromilides and Sophia Matthaiou, Athens: National Hellenic Research Foundation, Institute of Historical Research, 2016, pp. 75–76.

средином 1896. године, када је добио оштро упозорење из Лондона да се Србија, с тим у вези, не упушта ни у какве акције у Македонији и савете из Петрограда да треба очувати мир, Новаковић се трудио да одржи добре односе са Портом без постављања територијалних захтева. Међутим, упутио је циркулар свим посланицима Србије у иностранству да инсистирају на томе да је Србија увек поштовала одредбе Берлинског мировног уговора али после искуства из 1885. године она не може остати незаинтересована за развој догађаја на Криту. Истина, тамо су британски интереси били много већи него у Македонији па је било мало вероватно да би Лондон дозволио припајање Крита Грчкој. Па ипак, ако би се то догодило, Србија је намеравала да тражи надокнаду. Праведна ревизија Берлинског уговора могла је бити добродошла ако би поправила положај хришћана у Турској. Новаковић, коме је одмах из Лондона опет стигло упозорење да не размишља о промени стања јер то велике силе неће дозволити, знао је да се и Русија залаже за мир.²⁹

Значајну улогу у српско-бугарским односима имала је Русија којој је било у интересу да ове две државе, у време када је русофилство њихових владајућих кругова било у узлазној линији и када је Русија могла постати арбитар у њиховим односима, постигну бар задовољавајуће споразуме. Руско-бугарски односи су се знатно поправили после царског кумства бугарском кнежевићу Борису а односи Новаковићеве владе са Петроградом су били бољи од оних какве су радикали раније могли само сањати. Мада је почетком 1896. године Новаковић указао Форин Офису да приближавање Бугарске и Русије настало крштењем кнежевића Бориса по православном обреду, може имати далекосежне последице ако охрабрена Бугарска, пропагандом и хајдучким четима, почне да отвара македонско питање, Новаковић је и даље хвалио добронамерну политику Петрограда која је водила независности балканских држава и њиховим искреним односима по формули „Балкан балканским народима“. „Дакле, политика савеза са Бугарском, под окриљем Русије, у овом тренутку, одговара Београду.“³⁰ Српско-бугарска сарадња која се, уз подршку Петрограда, одвијала кроз закључивање трговинског уговора, владарске посете и размене студентских и новинарских делегација, ломила се на разграничавању утицајних сфера у Македонији. Резултат руског плодотворног утицаја била је кратка посета кнеза Фердинанда Београду маја 1896. године. Уверени да би разграничење допринело помирењу и сарадњи, краљ Александар и Стојан Новаковић су предлагали одређивање интересних сфера, док су се кнез Фердинанд

²⁹ Патримонио – Анотоу, 14. септембар 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 17, No. 66; Финдли (Findlay) – Солзберију, 7. август 1896, Београд, PRO FO 260/68; М. Војводић, *нав. дело*, 83–87; Љ. П. Ристић, *Србија у британској политици*, 216–220.

³⁰ Исти – истом, 31. мај 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 17, No. 41.

и Стоилов нерадо изјашњавали о аутономији Македоније и реформи. Београд је предложио да линија разграничења иде реком Струмом али бугарска страна је одговорила идејама о реформама у Македонији.³¹ Новаковић је имао искрену намеру да уважи легитимне аспирације Грка и Бугара уз услов да и они уважавају интересе Србије и Срба који су живели у турским провинцијама. Радило се, и овог пута, о Новаковићевом принципу равнотеже. „Прећи ћемо границу, ако је и други прећу“, говорио је Новаковић мислећи и на Грчку и на Бугарску.³²

Насупрот међусобним пријатељским уверавањима ни Србија ни Бугарска нису веровале једна другој те су скоро редовно спроводиле регрутације и војне вежбе. Али, истовремено са дозом уздржаности и неповерења, предлагане су заједничке акције. Предлози вође бугарских комитета Љубена Каравелова о савезу Срба и Бугара изгледали су примамљиво београдским политичарима Николи Пашићу, Јовану Ристићу и Милутину Гарашанину али даље од размене мишљења није се отишло. Новаковићев кабинет је остао при свом ставу да треба инсистирати на уступцима Порте који су, до тада, остајали само на обећањима. Међу београдским политичарима остало је питање: да ли следити бугарски пример? Због уверења да Порта нема намеру да ишта учини на испуњавању српских захтева у црквеном и школском питању, београдска штампа је нападала и Турску и политику Новаковићеве владе. Он је, међутим, био уверен да преговори са Портом и Цариградском патријаршијом морају донети резултата. „Умерено мирна, замишљена без квалитета деловања човека, знајући боље од било кога о жалосним условима Србије с аспекта своје административне и војне организације, председник Већа, док буде у послу, одржаће спољну политику Србије опрезном и умереном“.³³

Реформе којима је Порта намеравала да смири ситуацију у Македонији нису обухватале Србе и Румуне већ, по основи признате црквене припадности, само Грке и Бугаре. Захтевајући уношење нове категорије националности, Новаковић није оспоравао легитимне аспирације Грка и Бугара већ је захтевао иста права за Србе.³⁴ То је значило потписивање конзулске конвенције, црквену службу на српском језику и српске школе. Новаковић је, међутим, користио сваки тренутак да

³¹ „La politique russe triomphe donc sur toute ligne. Elle a su attendre son heure: toutes les barrières si laborieusement échafaudées sont renversés.” (Патримонио – Берглоу, 20. и 28. фебруар, 17. март, 3. април, 31. мај и 1. август 1896, Beograd, MAE, AD, CPS, DP, 1896, Vol 17, No. 17, 18, 22, 28, 41, 44). По једној варијанти Струма по другој, краља Александра, Вардар.

³² Патримонио – Анотоу, 12. мај и 14. септембар 1896, Београд, MAE, AD, CPS, DP, 1896, Vol 17, No. 37, 66.

³³ Исти – Берглоу, 2. и 16. јануар 1896, Beograd, MAE, AD, CPS, DP, 1896, Vol 17, No. 1, 5. Опширно у: М. Војводић, *нав. дело*, стр. 75–83.

³⁴ Исти – Анотоу, 12. мај и 20. јуни 1896, Beograd, MAE, AD, CPS, DP, 1896, Vol 17, No. 37, 44.

јача српске интересе као што је то било именовање српског митрополита Дионисија Петровића уместо Грка Мелентија у Призрену. И у овом случају узалудно је очекивана помоћ Лондона код Порте. Када се појавила вест да је Порта одлучила да призна српску заједницу у Македонији Новаковић је знао да она није истинита и да је, вероватно, потекла из Беча. Радило се, истовремено, о притиску на Порту и провоцирању Србије. Чинило се да стране дипломате или не разумеју или се плаше Новаковићевих захтева за признавањем српске националности у европској Турској. „Ко каже заједница или народ у Турској, говори о посебној религији.“ Испостављало се да је Новаковићев план наилазио на јаке препреке.³⁵

После промене спољнополитичке оријентације Србије од Беча ка Петрограду, односи Краљевине Србије и Кнежевине Црне Горе, која је дуго и традиционално била окренута Русији, могли су се поправљати. Сарадња Србије и Црне Горе развијала се кроз сусрете владара и политичара без писаног споразума али уз договор за борбу за очување права српског народа и за међусобну подршку у територијалним претензијама. Иза оживљавања привредних веза и склапања трговинског уговора, дошли су на ред договори о заједничкој културној и верској политици у турским крајевима. Прекидајући са аустрофилском политиком свога оца, краљ Александар је отварао пут сарадњи са Црном Гором те је посета генерала Милована Павловића Цетињу, јануара 1896. године, била „гест независности у односу на моћну суседну монархију.“³⁶ У међународним оквирима, посета кнеза Николе је тумачена као слабљење аустроугарског утицаја на Балканском полуострву. Несумњиво је било да је долазак кнеза Николе Петровића у Србију из Русије значио руско патронство и охрабривање словенског братства. Ипак, то што је кнез остао у Србији само четири а не петнаест дана, као што је било предвиђено, и што није ишао у посету знаменитим, историјским местима у унутрашњости указивало је, пре свега, на Новаковићеву умереност која није била без основе у упозорењима аустроугарског министра спољних послова грофа Голуховског (Agenor Goluchowski). Стране дипломате нису могле знати друге детаље ових разговора осим да је било обостраних уверавања о заједништву и мирољубивости.³⁷ Закључак анализе британског представника био је да су све три словенске балканске државе толико чврсто везане за Русију да је свеједно да ли су међусобно повезане савезничким уговорима.³⁸ Ипак, сигурно

³⁵ Исти – истом, 29. август 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 17, No. 63.

³⁶ Исти – Бертлоу, 17. јануар 1896, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 17, No. 7.

³⁷ Исти – Анотоу, 26. јуни 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 17, No. 45; Михаило Војводић, *Политика Србије према Црној Гори 1878–1903*, у: Исти, *Путеви српске дипломатије. Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку*, Београд: Clio 1999, стр. 28–30.

³⁸ Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 211–214.

је да је до извесних договора дошло јер је уследила заједничка акција српских и црногорских дипломата на Порти која је резултирала добијањем права на отварање српских школа и сагласношћу султана да у Скопљу буде именован српски уместо грчког митрополита. Цариградска патријаршија је обећала канонску инвеституру а Новаковић је нестрпљиво чекао испуњење ових обећања. Ипак, будући да је међународна ситуација на Балкану била таква да су Србији хитно биле потребне модерне пушке, Новаковић није крио од Патримонија да српска влада настоји да набави пушке у Русији. Петроград је из Београда све више пожуриван да шаље пушке и муницију пре него што се Дунав заледи.³⁹ То свакако није било без разлога јер су вести из Македоније и Старе Србије, а посебно Приштине, биле алармантне. Малтретирање Срба није престајало, а ниједан Србин није примљен у жандармерију. Те вести су, несумњиво, биле истините јер их је потврдио и Виктор Берар (Victor Bérard) који је управо био пропутовао те крајеве. Турска власт је била немоћна да заштити хришћане од Арнаута.⁴⁰

У основи економских проблема који су се преливали у политичке био је извоз стоке, преваходно свиња, у Угарску.⁴¹ Управо имајући у виду политичку димензију овог проблема, дипломатски представници Британије и Француске су често анализирали потезе Владе Србије. Вишеструким забранама извоза свиња током 1895. и 1896, Пешта је штитила сигурно тржиште угарским трговцима. Новаковић је пред британским представником Гаувером порицао да српско-угарски царински сукоб има политичку димензију,⁴² али су саобраћајна изолованост Србије и трговачка упућеност на Аустроугарску потврђивали да је гушење српског извоза представљало веома ефикасан начин политичког притиска. Протести београдских трговаца свињама нису приморали Новаковића да узврати забранама сматрајући их опасним. Покушаје извоза свиња преко Солуна ка Лиону, ломили су аустроугарски притисак на Порту да повећа подвозне дажбине, мали капацитет солунске луке,

³⁹ Патримонио – Анотоу, 14. септембар и 11. октобар 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol. No. 66 и 72. Детаљније о настојањима С. Новаковића да наоружа српску војску модерним пушкама, магацинкама у: М. Војводић, *Финансије Србије и наоружање војске*, 83–89.

⁴⁰ Исти – истом, 11. октобар и 8. новембар 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol. No. 72 и 76. Виктор Берар је, у више наврата, путовао по Турској. Своја сазнања и утиске с путовања објављивао је прво у листу *La Revue de Paris* чији је, једно време, био уредник. Податке прикупљене са путовања износио је и у књигама *La Turquie et l'Hellénisme contemporain* (Paris 1893) и *La Politique du Sultan* (Paris 1897). Међутим, Патримонио, свакако, мисли на Берарова путовања с јесени 1896. године о којима Берар говори у чланцима у *La Revue de Paris* (mars, avril, mai 1897) и у књизи *La Macédoine* (Paris 1897). А. Колаковић, *У служби оцаџбине*, стр. 88–90, 282–284.

⁴¹ Исти – истом, 6. јули и 1. септембар 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No 42, 61.

⁴² Гаувер – Солзберију, 29. август 1895, Београд, PRO FO 260/65.

проблеми прекоморског транспорта и строгост француских ветеринарских правила. Настојања Мијатовића да се енглеско тржиште отвори за увоз меса и месних прерађевина из Србије остао је само у домену размишљања. Спор и слаб притисак Голуховског на Пешту да укине забране увоза свиња из Србије потврђивао је да иза забрана стоји политика. Новаковић је то знао те је захвалио Голуховском на ангажовању.⁴³

Велико знање Новаковића које се испољило у питању прославе хиљадугодишњице постојања угарске државе, подвлачили су и британски и француски дипломата у Београду. За разлику од Патримонија, Фејн се није бавио анализом догађаја а о демонстрацијама у Београду није ни известио. Убеђивања да манифестације у Пешти имају само историјски смисао и да немају никакве непријатељске намере, нису могле да утичу на Новаковићеву одлуку да церемонијама не присуствују српски представници. Саветујући мудрост и смиреност, Патримонио је приметио да су односи између Угарске и Србије веома затегнути, да добри односи Русије и Србије дају потпору Новаковићу, те да овај велики ерудита нема намеру да попусти. Антиугарске демонстрације и спаљивање платна са бојама угарске заставе на Позоришном тргу у Београду додатно су закомпликовале ситуацију те је Новаковић, после протеста аустроугарског посланика Шисла (Schiesl), био принуђен да смени управника града и командира жандармерије. Ипак, наговестио је да неће чинити даље уступке већ ће радије поднети оставку. Новаковићева тврдња да су агенти – провокатори на демонстрацијама – дошли из Земуна, није се могла проверити. Патримонио је веровао да је Новаковић „са самољубљем ерудите, дозволио себи да се размеће својим историјским знањем.“ Истовремено, Патримонио је скренуо пажњу на то да вође партије која је некада трпела због свог аустрофилства сада користе прилику да истакну свој патриотизам. „И, као сви преобраћеници, они су превршили меру.“⁴⁴ Честитајући краљу Александру укидање забране извоза свиња у Угарску, Финдли је оценио да се напредак у Србији не може очекивати без боље администрације, грађења путева и савремених пољопривредних машина.⁴⁵

Односи Србије и Аустроугарске су се поправили приликом отварања Гвоздене капије на Дунаву коме је присуствовао краљ Александар са министрима али без председника владе Стојана Новаковића. Краљ је тамо, као гост, одржао

⁴³ Патримонио – Анотоу, 1. и 13. септембар 1895; Исти – Бертлоу, 26. децембар 1895, Beograd, MAE, AD, CPS, DP, 1895, Vol 17, No 61, 63, 89; М. Војводић, *Србија у међународним односима*, стр. 69–71; Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 190–192.

⁴⁴ Патримонио – Буржоа (Bourgeois), 17. и 30. април и 2, 3. и 5. мај 1896; Исти – Анотоу, 10. мај и 2. септембар 1896, Beograd, MAE, AD, CPS, DP, 1896, Vol 17, No. 28, 30, 31, 32, 33, 34, 36.

⁴⁵ Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 206–208.

топлу здравицу цару Францу Јозефу а разговори су се завршили надама да ће сви проблеми бити превазиђени. Новаковић није могао заборавити увреде које је добио из Беча. У Бечу су тврдили да не међурају Новаковићу русофилство већ стално изазивање Беча.⁴⁶ После овога Новаковић се није устезао да, септембра 1896, саопшти британском представнику Финдлију да управо Аустроугарска спутава развој Србије и да јој је најтежи ударац нанела окупацијом Босне и Херцеговине те да у Србији расте осећање страха од аустријског напада.⁴⁷ С друге стране, Беч се жалио да би се Србија исто понашала и када би путеви извоза и давања кредита из Беча увек били отворени. Аустроугарске територијалне аспирације, страх у Бечу и Пешти од великог броја Срба који су живели у Мађарској и Босни и Херцеговини и – према Патримонију – покушаји Беча да право на обнављање Пећке патријаршије приграби преко Карловачке митрополије, били су узроци непремостивих проблема измеђи Беча и Београда. Беч свакако није био равнодушан према питању обнављања патријаршије у Пећи. Ово је била једна од реакција на Новаковићеву брошуру о Цариградској патријаршији. „Карловачки патријарх, заправо, претендује на наследство Пећке патријаршије, а за аустроугарску политику није безначајно да, у будућности, држи у резерви овај начин деловања.“⁴⁸

Мање заинтересована за поделу територија на Балкану, Француска се више бринула за свој капитал. Будући да кредити француске групе банкара Оскјеа и компањона (Hoskier, Mazerat и Verneuil) нису били обухваћени Карлсбадским аранжманом, Патримонио је имао задатак да захтева од Новаковића да тај проблем буде решен. Упркос бројним опоменама из Париза, Новаковић, уз најбољу вољу, није могао наћи брзо решење. Тај проблем је имао негативног одјека на пласман обвезница Србије и у Паризу и у Лондону.

Јасно је да изјаве као што је била она кнеза Лобанова из марта 1895. године да балканске државе треба „оставити да се кувају у сопственом сосу“, или Солзберијева средином 1895. о понуди Русији да заузме Цариград, нису одражавале дугорочну политику држава које су ова двојица дипломата представљали. Мирољубивост великих сила је, дакле, имала своје разлоге. Русији је био потребан мир ради сређивања унутрашњег стања, планова на Далеком истоку и крунисања цара, Британији ради појачаног наоружавања и решавања сијамског, трансвалског и венецуеланског

⁴⁶ Патримонио – Анотоу, 30. септембар и 9. октобар 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 17, No. 68, 70; Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 208.

⁴⁷ Патримонио – Анотоу, 8. април 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 16, No. 17. Ради се о Новаковићевој брошури *Цариградска Патријаршија и њено право у Европској Турској*. В. нап. 10. Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 214.

⁴⁸ Патримонио – Анотоу, 8. април 1895; Исти – Бергтоу, 25. новембар 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 17, No. 17, 77.

питања, Француској ради очувања великих улагања у Турској, Аустроугарској ради припреме за даље ширење по Балкану, Немачкој ради учвршћивања на Далеком истоку а Италији ради ширења идеје о заузимању Албаније. Кључни догађај међународних односа у овом периоду било је дуго путовање (од августа до октобра 1896. године) цара Николаја II у Аустроугарску, Немачку, Француску и Британију. Резултат свих ових разговора био је учвршћивање статуса кво на Балкану.

Основни британски циљ био је да спречи Русију да изађе на Балкан и загосподари Цариградом. Зато је Лондон увек подржавао политику Беча на Балкану не обраћајући много пажње на интересе балканских народа. Отуда није било никаквих основа надама да би Британија подржала аспирације Србије у Босни и Херцеговини или српска права у Македонији мимо мере које су одређиване у Бечу.⁴⁹ Француски министар спољних послова Габријел Аното сугерисао је Русији очување интегритета Турске без икаквих самосталних акција. Мир је одговарао и Русији која је имала проблема на Далеком Истоку.

Велико је било интересовање за политичке догађаје у Србији а посебно за њен спољнополитички ангажман током владе Стојана Новаковића. Према броју извештаја француског посланика могло би се закључити да је Француска имала више интересовања за Србију од Велике Британије. То потврђују бројни извештаји о финансијској ситуацији у Србији, о операцијама око Карлсбадског аранжмана, а поготову око захтева да се дуговања кредитора Оскијеа и компаноа, која нису била уврштена у Карлбадски аранжман, редовно исплаћују. Из угла финансијских интереса разумљиво је да су француски извештаји бројнији па и детаљнији од британских.

Само два месеца по ступању Новаковића на власт, у извештајима француског посланика појавиле су се вести о скором паду Новаковићеве владе, а октобра 1895. о томе се навелико причало. Опозиција га је оптуживала за неспособност у спољној и унутрашњој политици. Замеран му је неуспех у споразуму са Аустроугарском у вези са извозом стоке. У земљи се ширила узнемиреност због ситуације на Балкану и због учесталих гласина о повратку екс-краља Милана. Међутим, за француску владу могле су бити добре вести да ће се краљ Александар држати русофилских тенденција радикала и либерала а да ниједна национална влада у Србији, па ни она која дође после Новаковићеве, неће мењати политику добрих односа са Турском. Таква политика се разликовала од оне која је спровођена из Софије што је, опет, у Београду изазивало радикалске и либералске оптужбе на рачун слабости Новаковићеве владе. „Несигурни Новаковићев Кабинет ће моћи да продужи своје трајање, али не за дуго, вероватно неколико седмица. А после! Тешко је предвидети шта ће

⁴⁹ Љ. П. Ристић, *нав. дело*, стр. 193.

будућност, чак и блиска, одредити овој несрећној земљи“, известио је Патримонио већ новембра 1895. године.⁵⁰ Једини резултати који су признавани Новаковићевој влади били су отварање српских школа у Старој Србији и обећање султана да ће прихватити избор српског митрополита у Призрену. Крајем године навелико су прављене политичке калкулације. Краљ је био у преговорима са Николом Пашићем али је размишљао и о новом кабинету Ђорђа Симића. Изгледало је да су дани Новаковићевог кабинета одбројани.⁵¹

Већ из *Мемоара* које је предао краљу Александру пред почетак свог мандата, јасно је било да је Новаковић имао јасне циљеве и да му није било стало само да се докопа власти. Подсетио је на то краља Александра средином 1896. године и потом се поверио Патримонију: „Уопште ми није стало до власти. Мој владар то зна, договорено је са њим и целом земљом да сам ја политичар а не провокатор, како краљев отац воли да каже, али независан и у складу са истинским интересима ове земље.“ Тако је могао говорити јер је уживао подршку Русије. „Желимо да будемо у добрим односима са Аустроугарском, али у још бољим са Русијом“, забележио је Патримонио Новаковићеве речи.⁵²

Несумњиво је да се Новаковић нашао пред бројним проблемима које није било могуће решити ни брзо ни лако. Новаковићева влада, ипак, није пала децембра 1896. због његовог научничко-кабинетског занемаривања дневне политике због уставног питања, већ због аустроугарског незадовољства његовом русофилском политиком. Иза рушења Новаковићеве владе стајали су индиректни притисци из Беча и екс-краљ Милан. „У земљи у којој се Устав укида једним потезом пера, за успостављање новог који би га заменио“ нико се не би много устезао. Будући да се о кратком трајању Новаковићеве владе говорило од почетка његовог ступања на место председника Владе, оставка никога није изненадила. Руски и француски посланик су одмах обавештени да промене у русофилској политици неће бити. У Бечу и Пешти су се могли радовати што је Новаковићева влада пала али Симићев умерено радикалски, несумњиво проруски кабинет са Пашићевим људима могао је само радити на кориговању односа са Аустроугарском. Министри у Новаковићевој влади били су „неофити русофилске политике. Они су, већином, од сада, русофили по рођењу.“⁵³

Британија и Француска нису имале идентичне интересе на Балкану па ни у Србији. То се огледало у упутствима из Лондона и Париза, извештајима из Београда

⁵⁰ Патримонио – Бертолу, 12. новембар 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, No.73.

⁵¹ Исти – Анотоу, 1. октобар и 25. децембар 1895, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1895, Vol. 16, No. 66, 87.

⁵² Исти – истом, 5. август 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol 17, 1896, No. 45

⁵³ Исти – истом, 27. и 30. децембар 1896, Београд, МАЕ, АД, СРС, ДР, 1896, Vol. 17, No. 11, 86.

и односу Београда према њима. Празне су биле повремене наде у Београду да ће Лондон значајније подржати српске захтеве на Порти а француски капиталисти су се, с разлогом, споро одлучивали на улагања у Србију. Ипак, у односу на Аустроугарску и Русију, ове две силе су биле у другом плану и нису одлучујуће деловале на рад и трајање владе Стојана Новаковића 1895–1896. године али су, свака из својих интереса, подржавале Беч или Петроград.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Србије, Министарство иностраних дела, Политичко одељење, 1895. и 1896.
- Ministère des Affaires Étrangères, Archives diplomatiques, C. P. Serbie, Direction Politique, 1895, Vol. 16.
- Ministère des Affaires Étrangères, Archives diplomatiques, C. P. Serbie, Direction Politique, 1896, Vol. 17.
- Public Record Office, Foreign Office, 1895. и 1896, Vol. 105/109, 260/65 и 260/68.
- Bérard, Victor, *La Macédoine*, Paris: Calman Levy, 1897.
- Bérard, Victor, *La Politique du Sultan*, Paris: Calman Levy, 1897.
- Bérard, Victor, *La Turquie et l'Hellénisme contemporain. La Macédoine: Hellènes, Bulgares, Valaques, Albanais, Autrichiens, Serbes; la lutte des races*, Paris: Felix Alcan, 1893.
- Војводић, Михаило, *Политика Србије према Црној Гори 1878–1903*, у: Исти, Путеви српске дипломатије. Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку, Београд: Clío 1999, стр. 19–35.
- Војводић, Михаило, *Србија у међународним односима крајем XIX и почетком XX века*, Београд: САНУ, Посебна издања Књига DLXXXIV, Одељење историјских наука, књига 13, 1988.
- Војводић, Михаило, *Стојан Новаковић. У служби националних и државних интереса*, Предговор Василије Ђ. Крестић, Београд: Српска књижевна задруга, 2012.
- Војводић, Михаило, *Финансије Србије и наоружање војске. Два значајна ишћања из програма владе Стојана Новаковића (1895–1896)*, у: Исти, Путеви српске дипломатије. Огледи о спољној политици Србије у XIX и XX веку, Београд: Clío, 1999.
- Данченко, С. И., *Развитие сербской государственности и Россия 1878–1903 гг.* Москва: Российская академия наук, Институт славяноведения и балканистики, 1996.
- Живановић, Живан, *Политичка историја Србије у другој половини деветнаестог века*. Књига трећа: Краљевско намесничтво по абдикацији краља Милана и прва половина владавине краља Александра I, 1889–1897, Београд: Геца Кон, 1924.
- Колаковић, Александра, *У служби отаџбине. Сарадња француских и српских интелектуалаца 1894–1914*, Београд: Институт за политичке студије, 2016.
- Костадин (Стојан Новаковић), *Цариградска Патријаршија и православље у Европској Турској: разматрања у врилој расправе црквено-просветној ишћања у Европској Турској*, Београд: Државна штампарија Краљевине Србије, 1895.
- Costandine, *Le Patriarcat de Constantinople et l'Orthodoxie en Turquie d'Europe: considerations visant à faciliter la solution de la question des églises et de l'enseignement dans la Turquie d'Europe*, Traduit du serbe par J.C., Paris: Ernest Flammarion 1895.

Ristić, Ljubodrag P., *Serbian-Greek Relations and the Question of the National Liberation Movement (British Views from Belgrade)*, in: *Greek-Serbian Relations in the Age of Nation-Building*, Ed. Paschalis M. Kitromilides and Sophia Matthaïou, Athens: National Hellenic Research Foundation, Institute of Historical Research, 2016, 65–92.

Ристић, Љубодраг П., *Србија у британској политичкој (1889–1903)*, Београд: Балканолошки институт САНУ, Посебна издања 124, 2014.

Ljubodrag P. Ristić

BRITISH AND FRENCH EVALUATIONS OF STOJAN NOVAKOVIĆ'S
GOVERNMENT'S FOREIGN POLICY (1895–1896)

S u m m a r y

Stojan Novaković's government (July 1895 – December 1896) faced numerous inherited problems. As a scholar, a diplomat and a politician, a man led by moral and scientific principles and national interests, Stojan Novaković was aware that he was taking reigns of a country which was not politically, economically nor militarily ready to make major steps towards national liberation and unification. That is why he was resorting to negotiations in situation where he knew there would be no major achievements. He was resisting much more when he knew it made sense, and in situations in which he could not swallow national pride and ignore facts. British and, especially, French envoys to Belgrade knew that the reason for instability of Novaković's government was not in his undisputed political and intellectual capacities, but in international circumstances, internal political struggles, and in unpredictable characters of former King Milan and his son Aleksandar. Britain, who was protecting its interests from Russia in the Eastern Mediterranean by supporting Austria-Hungary, and France who, in cooperation with Russia, tried to prevent major conflicts in the Balkans, did not take an active role in directing the policy of Kingdom of Serbia. London, with its sometimes harsh warnings, and Paris, with its advices, were managing to draw Belgrade's attention to the fact that, in spite of Armenian and Cretan question, and in spite of Albanian atrocities in Old Serbia and Macedonia, Serbia should not take any aggressive measures.